

Oponentský posudok dizertačnej práce

Štěpánová, Veronika: Česká ortoepická kodifikace: FF UK v Prahe 2016. 330 s.

Posudzovaná dizertačná práca Veroniky Štěpánovej sa zaraďuje do nevelikého radu textov, ktoré sa v poslednom období venujú výskumu fónickej roviny spisovnej češtiny, konkrétne rôznorodým aspektom jej ortoepickej kodifikácie. Autorka si stanovila dva hlavné ciele, ktoré, možno hneď na začiatku poznamenať, sa jej podarilo úspešne naplniť: zmapovať a analyzovať doterajšie práce týkajúce sa českej ortoepie, nadviazať na prerušenú tradíciu skúmania českej výslovnosti (porov. napr. s. 304).

Text dizertačnej práce je rozsiahly (330 strán), pričom okrem rámcových častí, ktoré vyžadujú akademické normy, je štruktúrovaný do 11 kapitol (vrátane úvodu a záveru). V nich sa pozornosť postupne venuje histórii českej ortoepie, analýze niektorých starších výslovnostných príručiek, analýze príručiek Výslovnost spisovné češtiny I. a II. a vybratých novších ortoepických príručiek, výslovnosti v českých výkladových slovníkoch, fonetickej problematike v jazykovej poradni, analýze reči študentov herectva, korpusu Monolog a výslovnostným výskumom uskutočneným na jeho materiáli, vokalickej kvantite kolísaniu znelosti spoluhlások v prevzatých slovách v češtine. Posudzovaný text takto vytvára pomerne komplexný obraz jednak o súčasnom stave foneticko-ortoepického bádania v bohemistike (kapitoly 2 – 4), jednak (čiastočne) aj o súčasnom stave používania (spisovnej) češtiny na zvukovej úrovni (v podobe náčrtov z rozličných zdrojov – otázky v jazykovej poradni, hovorené prejavy študentov herectva, hovorené prejavy profesionálnych používateľov češtiny z Českého rozhlasu, ako aj výskumy výslovnostného úzu vokalickej kvantity a znelostnej asimilácie v prevzatých slovách v podobe dotazníka; kapitoly 6 – 10).

Prvá časť dizertačnej práce (ide o spomínané kapitoly 2 – 4, ktoré pokojne mohli tvoriť jeden celok) je závažným príspevkom k poznaniu dejín českej fonetiky, resp. špeciálnejšie ortoepie. Autorka prezentuje nadštandardne dobrú orientáciu v tejto problematike, adekvátnu (a diferencovanú) pozornosť venuje všetkým relevantným publikáciám a štúdiám, ktoré náležite komentuje a pripisuje im príslušné miesto vo vývine bohemistickej ortoepie. K lepšiemu poznaniu súvislostí jej pomáhajú aj informácie z osobných rozhovorov s niektorými predstaviteľmi českej fonetiky. Najväčšiu pozornosť (v podobe samostatnej kapitoly 4) venuje príručkam Výslovnost spisovné češtiny I. a II., pri ktorých podrobne

analyzuje jednotlivé ortoepické javy (výslovnostné štýly, výslovnosť príslušných hlások, používanie rázu, spájanie hlások, prízvuk, vetné zvukové prostriedky) v skupine domácich, ako aj prevzatých slov a taktiež si všíma ohlas, ktorý tieto diela vyvolali (a to nielen v bohemistike). V tejto súvislosti sa možno opýtať na problematiku výslovnostných štýlov. Napr. A. Stich (*Výslovnostní kodifikace přejaté slovní zásoby*, 1982) poznamenáva, že hovoriaci používajú zásadne buď jednu, alebo druhú podobu v každej dorozumievacej situácii, na základe čoho S. Ondrejovič (*O niektorých problémoch slovenskej ortoepie*, 1988) nad existenciou štylistickej diferenciacie na fónickej úrovni vyslovuje pochybnosť. Možno sa opýtať aj tak, či sa v súčasnej češtine vyskytuje štylistická diferenciacia (alebo aspoň tendencia k jej uplatňovaniu) v takom zmysle, že v istých typoch textov sa používa istý výslovnostný variant daného slova a v iných typoch textov zasa badať tendenciu k používaniu iného výslovnostného variantu toho istého slova. Ak áno, čo z toho vyplýva, resp. čo by z toho mohlo vyplývať pre ortoepickú kodifikáciu?

Táto otázka súvisí aj s metodológiou uskutočňovania kodifikačných aktov v tejto oblasti jazyka a komunikácie, ktorá je vlastne alfou a omegou akéhokoľvek vytvárania kodifikácie. Mám na mysli vyrovnanie sa so vzťahmi v triádach norma – úzus – kodifikácia a systém – norma – úzus. Tu sa možno oprieť o autorkinu formuláciu zo s. 302: „Je nutné zdůraznit, že výsledky prezentované v tomto textu nemohou přímo sloužit např. jako zdroj pro novou kodifikaci výslovnosti spisovné češtiny, protože předmětem výzkumu byl současný jazykový úzus, nikoli norma.“ Toto „opatrné“ konštatovanie implikuje otázku o vzťahu medzi úzom a normou a o dynamike medzi nimi. Napr. ako môže úzus ovplyvniť normu? V ktorých prípadoch bude vplyv úzu na normu relevantný aj pri kodifikácii?

Autorka na viacerých miestach predstavila svoj názor na túto problematiku a rámcovú odpoveď na túto otázku vlastne poskytuje aj samotná výstavba dizertačnej práce. V nej sa nie náhodou nachádzajú kapitoly, v ktorých sa prezentujú analýza a výsledky terénneho výskumu (tie tvoria viac ako jednu tretinu práce; ide o kapitoly 6 – 10, s. 186 – 303). Autorka teda veľký dôraz pripisuje výskumu výslovnostného úzu, ktorý je, pravdaže, diferencovaný, s čím sa prirodzene musí vyrovnáť aj ortoepická kodifikácia (porov. koncepty tzv. modelových mluvčích či zdôrazňovanie nezastupiteľnej úlohy empirických, resp. experimentálnych výskumov). To tiež súvisí s metodológiou sociolingvistického výskumu a aplikácie jeho výsledkov v kodifikačnej praxi. Napr. na s. 284 autorka v súvislosti s kolísaním kvantity v prevzatých slovách uvádza vhodnosť kombinovania dvoch prístupov (systematickosť v uvádzaní výslovnostných variantov a/vs. posudzovanie každého slova zvlášť). Žiada sa však konkretizácia, ako by bolo možné tieto dva prístupy efektívne kombinovať.

Z hľadiska metodológie sa možno tiež opýtať, akú úlohu v ortoepickej kodifikácii zohráva aspekt fonologický (ten sa v úvodnej metodologickej časti samostatne a explicitne nespomína). V súvislosti s metodológiou ortoepického výskumu sa do pozornosti ponúka aj otázka, akú úlohu pri analýze prevzatej lexiky (apelatívnej i propriálnej) zohrávajú odborníci na cudzie jazyky (s. 21) poznajúci fónické zákonitosti východiskového jazyka.

Z hľadiska lexikografickej teórie a praxe je pozoruhodná kapitola 5 *Pojetí výslovnosti v českých výkladových slovníkách* (s. 166 – 185), v ktorej sa analyzujú prístupy k spracovaniu ortoepickej problematiky v najpoužívanejších českých (výkladových a pravopisných) slovníkoch (Pravidla českého pravopisu, 1994/1999; Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2003; Nový akademický slovník cizích slov, 2005; Slovník současné češtiny, 2011 a i.), a to jednak na úrovni samotného uvádzania výslovností, napr. rozličných variantov, jednak v podobe spôsobu transkripcie. Tu napr. pri velárnom /ŋ/ autorka na s. 171 konštatuje: „Pokud se však z jakéhokoli důvodu v transkripci kombinace hlásek *nk* nebo *ng* objeví, měla by být zapsána náležitým znakem, tj. [ŋk], respektive [ŋg].“ Táto požiadavka sa zdá diskutabilná z dvoch dôvodov (tie možno formulovať aj do podoby otázok): 1) Máme od slovníkov, ktoré nie sú vyslovene ortoepicky zamerané, vyžadovať presný, resp. presnejší fonetický zápis? S tým súvisí aj podotázka: Aká miera presnosti je v týchto typoch lexikografických diel adekvátne? 2) Nie je takáto požiadavka až „príliš fonetická“? Velárne /ŋ/ je kombinatórny variant, fonologicky ide o fonému /n/ a používateľ češtiny v konsonantickej kombinácii *ng*, resp. *nk* iné ako velárne /ŋ/ ani nemôže vysloviť. Podobne v takýchto typoch slovníkov nie je potrebné zaznačovať tzv. polodlhé vokály (s. 178), keďže v češtine nejde o samostatné fonémy. Fonológia dáva odpoveď aj na otázku uvádzania koncových hlások (kap. 5.2.2, s. 172 – 173), ktoré sú v neutralizovateľnej pozícii. Napríklad pre potreby výkladového slovníka úplne postačuje výslovnosť [džez], kde sa nachádza /z/ ako fonéma, rekonštruovaná napr. z tvaru gen. sg. [džezu]. Opäť sa tu možno odvolať na prirodzenú foneticko-fonologickú kompetenciu jazykového používateľa, ktorý neutralizáciu fonologického protikladu znelosť – neznelosť v komunikácii „nerieši“, ale uplatňuje prirodzene a neuvedomovane. (Pravda, inou otázkou je, do akej miery má všeobecný výkladový či pravopisný slovník češtiny prihliadať na potreby cudzinca, ktorého čeština nie je materinským jazykom.) Toto sú podľa môjho názoru príklady, ktoré poukazujú na dôležitosť fonologického aspektu pri skúmaní ortoepických javov.

Ďalšia časť práce (kapitoly 6 – 10) sa venuje ortoepickej problematike z „terénneho“ pohľadu, teda z hľadiska používania v reči (parole) (kap. 7 o častých alebo nápadných odchýlkach od kultivovaného prejavu u študentov herectva, ako aj kap. 8 o hovorenom

korpusy Monolog a výskumoch, ktoré sa s jeho využitím realizovali), resp. z hľadiska reflexie ortoepických javov zo strany používateľov češtiny a z toho prameniácich otázok adresovaných jazykovej poradni (kap. 6). Všetky tri (rôznorodé) zdroje poukazujú na isté spoločné neuralgické body českej ortoepie, s ktorými sa bude musieť kodifikácia vyrovnáť (napr. výslovnosť niektorých prevzatých slov, výslovnosť proprií). Preto nie náhodou sa následne v samostatných kapitolách 9 a 10 sústredená pozornosť venuje otázkam vokalickej kvantity a znelostnej asimilácie v prevzatých slovách, a to na základe prezentácie výsledkov sociolingvistického prieskumu na vzorke 300 respondentov. Možno si tu položiť otázku, či sa dajú na základe vyhodnotenia uvedených výskumov aspoň rámcovo stanoviť vývinové tendencie českej spisovnej výslovnosti, ktoré sa v súčasnosti realizujú a ktoré by ortoepická kodifikácia mala zobrať do úvahy.

Možno sumarizovať, že posudzovaný text dizertačnej práce vnímam ako fundovaný vklad do poznania českej ortoepie. Autorka svoje závery formuluje na základe intímneho poznania referenčných zdrojov, ako aj jazykového materiálu. Navyše, do svojho výskumu sa snaží inkorporovať aj moderné (nie módné) a potrebné metódy získavania jazykovo-rečového materiálu s využitím korpusovej lingvistiky (sama sa podieľala na budovaní špecifického hovoreného korpusu Monolog). Jej text, a to je zvlášť dôležité, v sebe obsahuje výraznú perspektívnu rovinu. Jeho napísaním sa nič nekončí, práve naopak, je stimulom do ďalšieho bádania odhaľujúc viaceré biele miesta a naznačujúc konkrétne možné cesty, ktorými by sa mohol výskum v tejto oblasti lingvistického bádania v bohemistike uberať.

Záver:

Dizertačná práca Mgr. Veroniky Štěpánovej *Česká ortoepická kodifikace* spĺňa požiadavky štandardne kladené na tento druh kvalifikačnej práce. Jej dizertačnú prácu **odporúčam** na obhajobu a taktiež odporúčam, aby dizertantke po úspešnom priebehu obhajoby bola udelená vedecko-akademická hodnosť „philosophiae doctor“ (Ph.D.) v študijnom odbore *filologie – český jazyk*.

Návrh klasifikácie: prospela.

V Prešove 16. 9. 2016

doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.

Filozofická fakulta

Prešovskej univerzity v Prešove